

Serendipiteit en de kans op toeval

Door: Maria Kapteijns, beeldend kunstenaar en cultuurwetenschapper

It's luck, but it's also about signifying something's significance.

Dit is een uitspraak van de Turnerprijs-winnaar Simon Starling, een beeldend kunstenaar uit Groot-Brittannië, in een interview over de totstandkoming van een project. Het onderwerp is kunst en onderzoek en Starling doet uit de doeken hoe hij elementen vindt die zijn werk 'Autoxylopyrocycloboros' de uiteindelijke vorm en betekenis geven. Er komt veel onderzoek bij kijken, maar ook geluk en toeval. Starling vergelijkt dit proces met een bal van klittenband, waar van alles aan blijft hangen en sommige dingen plotseling een sleutelfunctie vervullen in een project. De kunstenaar ruimt een plek in voor toeval, houdt zijn ogen open voor wat hem toe valt, voor het geval het bruikbaar en betekenisdragend in zijn werk kan zijn.

Aan deze vorm van toeval hangt een prachtig woord: serendipiteit. Serendipiteit betreft het vinden van iets waar men niet naar op zoek was, het doen van een toevallige ontdekking of uitvinding, het verkrijgen van een onverwacht inzicht door puur toeval én een goed opmerkingsvermogen. Kunstenaars formuleren vaak de rol van toeval. Zo vertelt Henk Visch in een interview in Kunstbeeld (maart 2012) hoe een toevallige vondst uitgangspunt kan zijn voor een kunstwerk: *je kiest ervoor een beeld van hout te maken, omdat je toevallig langs een berg afvalhout bent gekomen*. Ook Jim Shaw (wiens werk dit jaar te zien was op de Biënnale van Venetië) wijst op de rol van toeval in zijn werk, waarin jaren '60 kapsels en wervelstormen een synthese aan lijken te gaan: *Toen ik die [titels van publicaties op een website voor kappers] intypte, kwam er van alles tevoorschijn wat me eerst ontgaan was. Er zit dus wel een element van toeval in*. En, nog een laatste voorbeeld, de Nederlandse kunstenaar Roy Villevoye: *Ik zou ze nooit bedacht kunnen hebben als iets waar ik op af steven, maar inmiddels ben ik er mee vertrouwd geraakt dat als ik gewoon allerlei dingen doe die me interesseren, die ik echt belangrijk vind, er uiteindelijk een echt waarachtig werk uit opdoemt. En als ik het dan vind, dan is het voor mij een verrassing*. Nu hebben zowel Simon Starling, Henk Visch, Jim Shaw en Roy Villevoye samenhangend en zinnig werk. Hun toeval was niet zomaar toeval, maar de juiste vondst op het juiste moment, oftewel serendipiteit.

Het begrip serendipiteit is nog niet zo heel lang geleden aan onze woordenschat toegevoegd: in 1992 werd het voor het eerst in de Van Dale opgenomen (Van de Berghe, 2006), in

navolging van de Engelse term 'serendipity'. Dit woord is bedacht in de 18^e eeuw door Horace Walpole (1717-1797). De stam 'Serendip' verwijst naar Sri Lanka en de term zelf naar het sprookje *The three princes of Serendip*, waarin drie prinsen door toeval, oog voor opvallende details en scherpzinnigheid van alles ontdekten zonder er naar op zoek te zijn. Walpole gebruikte het woord in een privé-brief aan zijn vriend Horace Mann en het heeft zijn plek gevonden in de openbaarheid van de taal, omdat de brieven van Warpole in de 19^e eeuw gepubliceerd zijn (Merton en Barber, 2004, p 22). Sindsdien heeft de term 'serendipity' langzaam maar zeker een vaste plek verworven in de Engelse taal. Voor het Nederlandse taalgebied is de rol van Pek van Andel niet te onderschatten. Deze Groningse wetenschapper heeft zich enthousiast geworpen op het begrip, voorbeelden van serendipiteit verzameld, ordeningen gemaakt en werd zelfs al eens aangekondigd als 'serendipitoloog' – staat dit al in de Van Dale?

Wie serendipiteit googlet komt allerlei wetenschappelijke ontdekkingen tegen die bij toeval gedaan zijn: de ontdekking van penicilline door Fleming, door het opmerken van een lege plek op een kweekplaat met stafylokokkenbacteriën rond een schimmel die zich onbedoeld daar gevestigd had; de ontdekking van de eigenschappen van Röntgenstralen door Röntgen; de uitvinding door Plunkett van teflon, dat neersloeg als vaste laag bij een zoektocht naar een alternatief voor ammoniak als koelmiddel. Ook in de wetenschap speelt serendipiteit een rol en dit geeft een extra dimensie aan het begrip. Het is echter niet zo dat ieder van ons toevallig de penicilline, de Röntgenstraling of teflon hadden kunnen vinden: de ontdekkers/uitvinders waren wel degelijk op zoek naar iets, maar vonden iets anders. Ze hadden een experiment lopen, waren onderzoekend bezig en hadden veel voorkennis. Zoals Louis Pasteur (1822-1895) ooit zei: *Dans les champs de l'observation le hasard ne favorise que les esprits préparés*. Oftewel: in het veld van de observatie begunstigt het geluk alleen de voorbereide geest.

Wetenschappers zitten daarmee op de juiste plek om ontdekkingen te doen, waar de Engelse taal het woord 'serendipitous' aan zou verbinden. Het Nederlands heeft hier (nog) geen bijvoeglijk naamwoord voor. Diverse wetenschappers hebben zich geworpen op schema's en modellen om de voorwaarden voor serendipiteit in de wetenschap te vatten en ondanks verschillen in opzet en accenten, blijkt de kern te liggen rond 'het oog hebben voor onverwachte gebeurtenissen', 'nieuwsgierigheid' en de moed af te wijken van vooropgezette doelstellingen. In wetenschappelijke verslagen wordt, volgens meerdere auteurs (o.a. Barber

en Fox, 1958), de mogelijke rol van ‘toevallige ontdekkingen’ vaak een beetje weggemoffeld: in retrospectief wordt een logische lijn uitgezet, van onderzoeksopzet via methode naar resultaat.

Om weer even terug te komen op de interviews met kunstenaars: er is geen enkele norm die hún verplicht een rechte lijn af te leggen, de doelstelling is vaak heel breed en nieuwsgierigheid is een veelgenoemde drijfveer. Geen wonder dat in veel interviews met kunstenaars het woord toeval valt. Opmerkelijk is wel dat dit in toelichtingen bij exposities niet snel terugkomt. Curatoren hebben de onbedwingbare neiging duidelijke lijnen te benoemen, een logisch en doorlopend verhaal ervan te breien, vergelijkbaar met de duidelijke route die een wetenschapper aflegt: probleemstelling, methode, resultaat. Oftewel: waar gaat het werk over, hoe is de kunstenaar hier mee bezig geweest en wat zegt het resultaat. Op de toelichtingkaartjes in musea en in de catalogi komt men niet snel de term ‘toeval’ tegen. Het wordt een logisch verhaal.

Dit is niet zozeer een kwestie van het toeval wegmoffelen, maar een heel normale menselijke eigenschap: ook in het dagelijks leven zijn wij geneigd een kloppend verhaal te fabriceren van misschien wel willekeurige gebeurtenissen. De filmdeskundige David Bordwell beschrijft in *Narration in the Fiction Film* hoe wij als mens geneigd zijn narratieve structuren te formuleren, om zo de wereld om ons heen begrijpelijk te maken. Gebeurtenissen worden aan elkaar gekoppeld en van een oorzaak-gevolg-verband voorzien: dit is één van de strategieën waarmee wij de werkelijkheid ordenen. Regisseurs maken hier gebruik van: door twee gebeurtenissen achter elkaar te monteren, begrijpen wij dat er een verband is hiertussen. Bij het kijken naar film vullen wij als vanzelf heel veel in, dat heeft niemand ons hoeven leren: het zit in onze natuur. Zoals we dat vanzelfsprekend en automatisch doen als we films kijken, zo logisch en vanzelfsprekend doen we dat ook in het dagelijks leven. We houden blijkbaar niet zo van toeval: ons verstand redeneert het graag weg. Hiermee komen we uit bij de connotaties en waarderingen die aan het begrip ‘toeval’ hangen. We zijn er niet zo dol op, je dient niet zomaar wat te doen, toeval is te willekeurig.

Het woord serendipiteit echter, is een mooie aanvulling, het veronderstelt iets heel anders, het vergt een gave: men moet zowel kennis hebben als oog voor opmerkelijke gebeurtenissen, zowel een vakgerichte nieuwsgierigheid als de mogelijkheid om de betekenis van toevallige vondsten te begrijpen. Hoog tijd om het woord serendipiteit toe te voegen aan onze actieve

woordenschat en het te waarderen voor de goede kwaliteiten waar het voor staat. Misschien dat het de menselijke neiging kloppende verhalen te breien wat meer ruimte geeft en de kans op bruikbaar en prachtig toeval vergroot, ook hiervoor geldt wellicht het voordeel van de voorbereide geest. Ik wil dan ook graag afsluiten met het citaat waarmee ik ook begonnen ben: *It's luck, but it's also about signifying something's significance.*

Maria Kapteijns

Eindhoven, 16 november

Gebruikte literatuur:

Van Andel, P. (1994). *The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 45, No. 2 (Jun., 1994), pp. 631-648. *Anatomy of the Unsought Finding. Serendipity: Origin, History, Domains, Traditions, Appearances, Patterns and Programmability*. Oxford: Oxford University Press. Via: <http://www.clips.ua.ac.be/sites/default/files/687687.pdf>

Barber B.en Fox R.C. *The Case of the Floppy-eared Rabbits: an Instance of Serendipity Gained and Serendipity Lost*. *American Journal of Sociology*. Vol. 64, No 2, Sep 1958. Via:<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2773682?uid=3738736&uid=2&uid=4&sid=21102920640497>

Van den Berghe, G. (2006). *De kunst van het onverwachte*. Verschenen in *De Tijd*, 25-2-2006

Bordwell, David (1985). *Narration in the Fiction Film*. Madison: University of Wisconsin Press

Merton, R.K & Barber, E. (2004). *The Travels and Adventures of Serendipity. A Study in Sociological Semantics and the Sociology of Science*. Princeton/Oxford, Princeton University Press. Via: http://books.google.nl/books?id=ORJVDALLF0kC&pg=PA23&lpg=PA23&dq=walpole+serendipity+letter+Conway&source=bl&ots=8VPc81ZXnH&sig=C2adcEfojJ1em_oyZR0JuPujIc&hl=nl&sa=X&ei=F553UufgE6al0AX_p4A4&ved=0CDsQ6AEwAQ#v=onepage&q=walpole%20serendipity%20letter%20Conway&f=false

Starling, Simon, *Autoxylopyrocycloboros*: Simon Starling interviewed by Ross Birell, *Art & Research, A Journal of Ideas, Contexts and Methods*, Vol. 1. No. 1. 2006/07. Via: <http://anr.studio55.org.uk/v1n1/pdfs/starling.pdf>

Villevoye, Roy, interview met Valentijn Byvanck voor Avro Kunstuur 12-2-2011 <http://cultuurgids.avro.nl/front/detailkunstuur.html?item=8242621>

Visch, Henk, interview met Rob Perrée in *Kunstbeeld*, maart 2012, p 29.